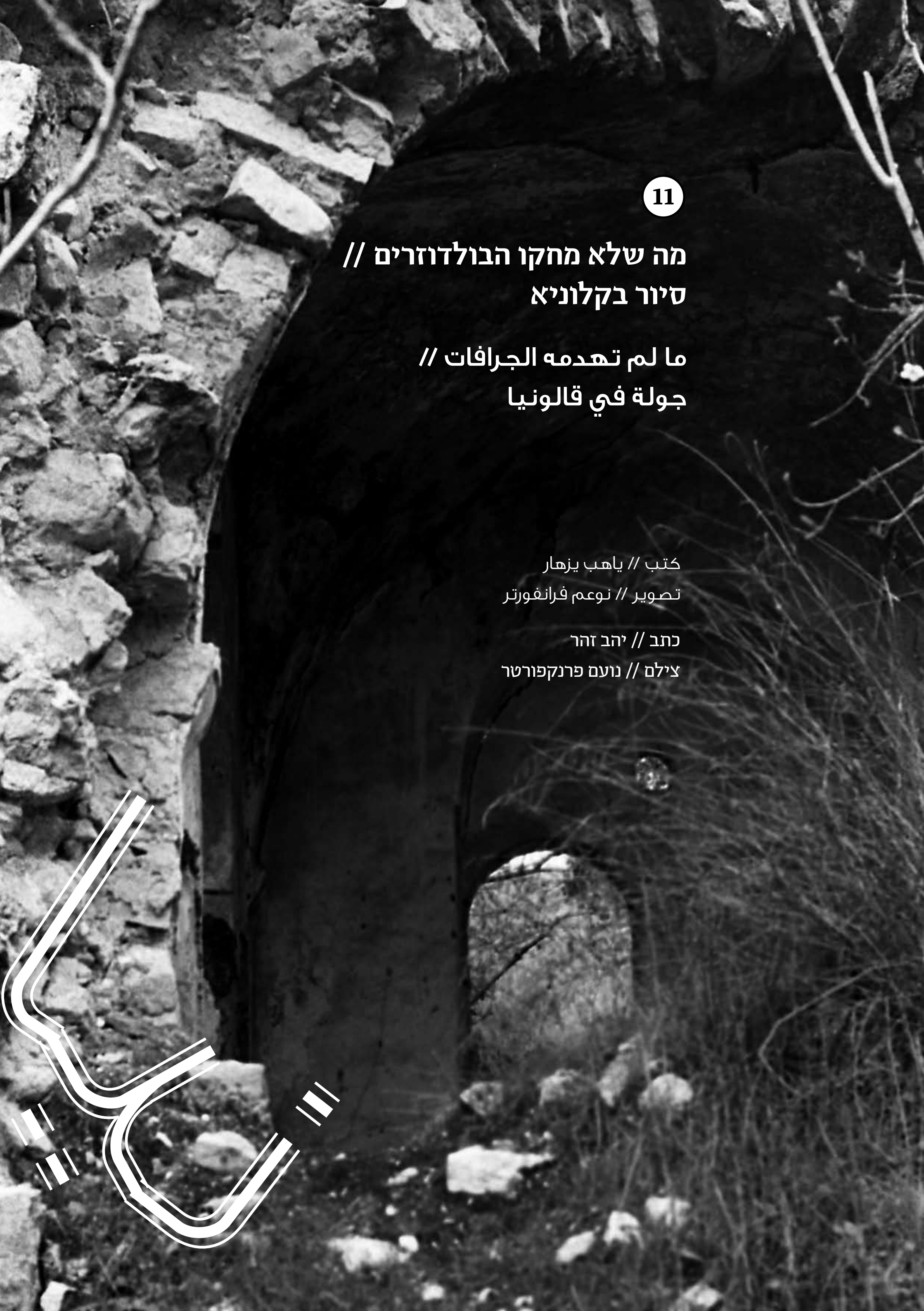

11

מה שלא מחקו הבולדוזרים // סיור בקלוניא

ما لم تهدمه الجرافات // جولة في قالونيا

كتب // ياهب يزهار
تصوير // نوعم فرانفورتر

כתב // יהב זהר
צילם // נועם פרנקפורטר

מוצא היהודית וקלוניא הערבית הם שני שמות של מקום אחד. היישוב העתיק מהתקופה הכנענית, המוזכר בתנ"ך בשם מצה, ישב כנראה ממש במה שהיה אלפי שנים אחר כך נקודת האמצע בין בתי מוצא היהודית המודרנית לבתי קלוניא הערבית, סמוך לבתיהם של המופתי לבית חסיני ושל יהושע ילין. עסקי הקרקעות בין חסיני וילין הם שהביאו בסוף המאה ה–19 להקמתה של המושבה מוצא בשולי קלוניא. באותו מקום או בסמוך לו הקימו בעבר הרומים מושבה של יוצאי הלגיון העשירי, שבחרו להישאר כאן אחרי שהשתתפו בכיבוש ובהרס ירושלים במרד הגדול במאה הראשונה לספירה הנוצרית. היישוב נקרא כנראה קולוניה אמאוס, ומכאן שם הכפר הפלסטיני קלוניא. משך יותר מחצי מאה, עד 1948, ישבו מוצא וקלוניא זו לצד זו, והיו במובנים רבים שני חלקים של אותו כפר. תושביהם קיימו ביניהם קשרי עבודה, מסחר וחברה. בעת המלחמה הפך אותן מיקומם האסטרטגי על הכביש יפו–ירושלים למוקד לחימה, וב–11 באפריל 1948 היה הכפר קלוניא אחד הראשונים מבין היישובים הפלסטיניים בארץ שתושביו פונו ובתיו פוצצו.

לאחר שפוצצו הבתים בולדוזרים חרשו את ההריסות, והמדרון שעליו ניצב גרעין הכפר קלוניא נראה כיום כסתם מדרון תלול מתחת לבתי מבשרת, תפזורת של שיחים ופסולת בניין. לא קל לזהות בדיוק היכן עמד הכפר, ולא קל לדמיין את החיים העשירים שהיו כאן, להרכיב מחדש את שברי ההיסטוריה. מה שלא מחקו הבולדוזרים כיסו הסיפורים של זקני מוצא וקלוניא, המספרים כל אחד את מה שנוח לו לספר.

קלוניא قالونيا

מספר תושבים בשנת 1945 // כ–1,060	عدد السكان في ١٩٤٥// 1,060
מספר בתים בשנת 1931 // כ–156	عدد البيوت في ١٩٣١ // 156
מקורות פרנסה עיקריים עד 1948 // חקלאות, מסחר ועבודות שונות בירושלים	مصادر معيشة أساسية حتى العام ١٩٤٨ // الزراعة والتجارة والأعمال المختلفة في القدس
בתי ספר // בית ספר יסודי (נהרס)	مدارس في القرية // مدرسة ابتدائية (هُدمت)
אתרי דת // מסגד (נהרס)	مواقع دينية // مسجد (هُدم)
תאריך כיבוש // ה–3 באפריל 1948	تاريخ الاحتلال // ٣ نيسان ١٩٤٨
היכן נמצאים הפליטים // בעיקר באיזור ראמאללה ומזרח ירושלים	أين يتواجد اللاجئون اليوم // بالأساس في منطقة رام الله وشرقي القدس

תמונת שער: שרידי בית המופתי // صورة غلاف: بقايا بيت المفتي

موتسا اليهودية وقالونيا العربية هما أسمان للمكان ذاته. البلدة القديمة من الفترة الكنعانية المذكورة في التوراة باسم «موتسا» تقع كما يبدو تماما بيم ما كان لآلاف السنين بعد ذلك نقطة الوسط بين بيوت موتسا اليهودية الحديثة وبين قالونيا العربية بالقرب من بيت المفتي من عائلة الحسيني وبين يوشع يلين. صفقات الأرض بين الحسيني وبين يلين هي التي أفضت في نهاية القرن ألـ ١٩ عشر إلى إقامة موشاباة موتسا في أطراف قالونيا. في المكان ذاته أو بجواره أقام الرومان في الماضي بلدة لمسرحي اللواء العاشر الذين اختاروا البقاء هنا بعد مشاركتهم في تدمير القدس خلال التمرّد الكبير في القرن الأول للميلاد. سميت البلدة كولونيا أمواس ومن هنا أسم القرية الفلسطينية قالونيا. طيلة أكثر من نصف قرن، حتى العام ١٩٤٨ عاشت موتسا وقاولنيا بجوار بعضهما وكانت بمعاني كثيرة شطرين للقرية ذاتها. أقام السكان فيما بينهم علاقات عمل وتجارة واجتماعيات. خلال الحرب تحول موقعهم الاستراتيجي على الشارع بين يافا والقدس إلى موقع للقتال وفي ١١ نيسان ١٩٤٨ كانت قالونيا أحد البلدات الفلسطينية الأولى التي تم إخلاء سكانها وتفجير بيوتها.

بعد تفجير البيوت حرثت بالبولدوزرات الأنقاض وبدا المنحدر الذي كانت فيه نواة القرية مجرّد منحدر حاد أسفل بيوت مبسيرت وشجيرات متناثرة ونفايات أبنية. ليس من السهل أن نتبيّن أين كانت القرية ولا أن نتخيل الحياة الغنية التي كانت هناك ولا تركيب شظايا التاريخ من جديد. ما لم تستطع طمسه البلدوزورات استحضرته قصص مسني قالونيا والرواة الذين اختاروا المناسب من ناحيتهم لروايته.

יישובים יהודיים על אדמות הכפר // מבשרת ציון	بلدات يهودية على أاضي القرية // مبسيرت تسيون
יישובים פלסטיניים קרובים // קסטל, דיר יאסין, עין כארם, לפתא (הרוסים), בית סוריק, בית אכסא.	بلدات فلسطينية في الجوار // القسطل ودير ياسين وعين كارم ولفتا (مهدومة)، بيت سوريك وإكسا

קלוניא قالونيا / מבשרת ציון مبسيرت تسيون

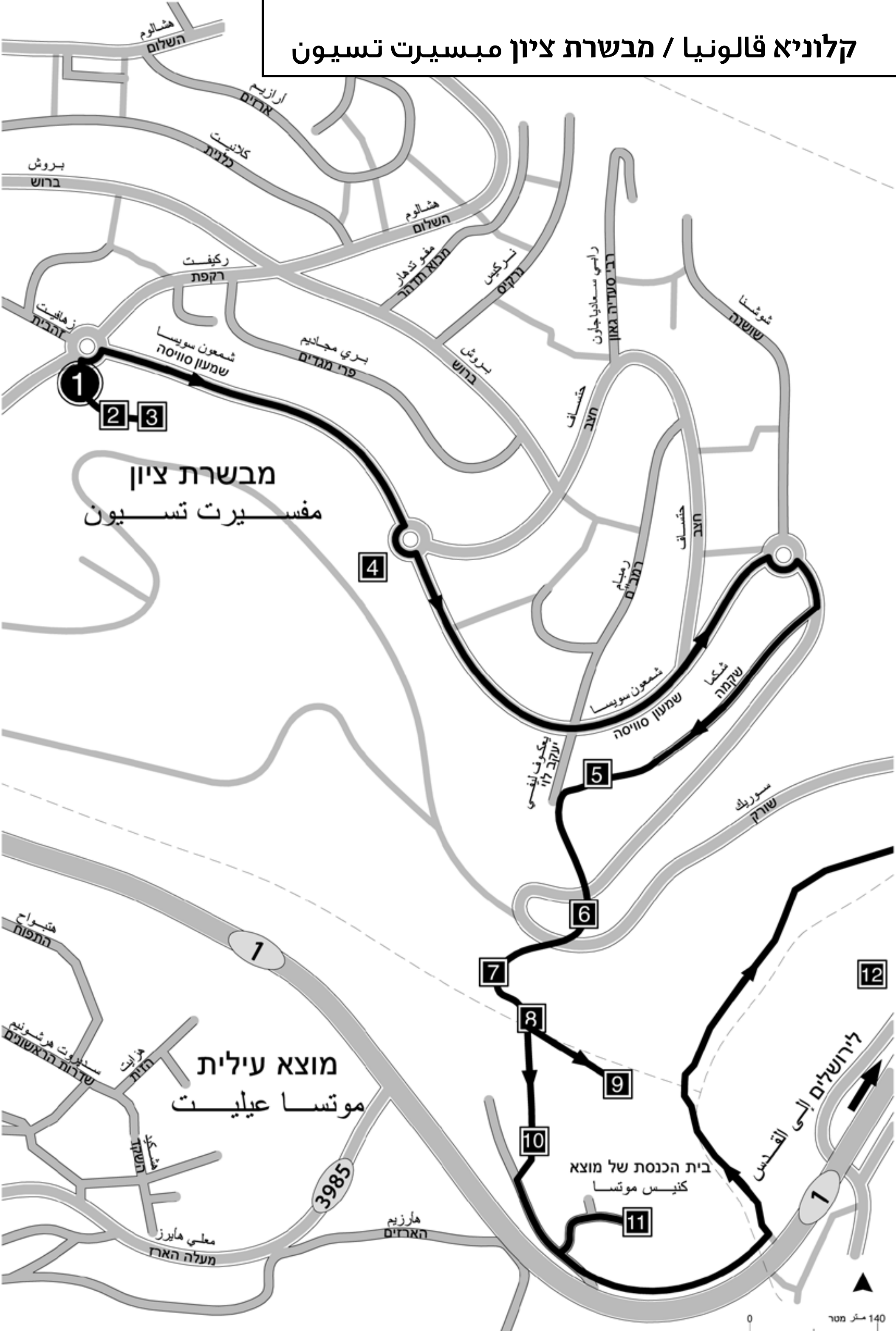

פרטי המסלול
تفاصيل المسار

סוג מסלול //

רגלי. את החלק הראשון של הסיור ניתן לעשות גם ברכב.

نوع المسار //

سيرا. القسم الأول من الجولة يُمكن أن يتم بالسيارة.

נקודת מוצא //

כיכר עין מבשר – צומת הרחובות שמעון ואורן במבשרת ציון.

نقطة الانطلاق //

دوّار عين مبشير. مفرق شارع شموعون وأورن في مبسيرت تسيون.

נקודת סיום //

בדרך ממוצא למבשרת ציון, במקום בו הדרך עוברת תחת כביש מס' 1.

نقطة النهاية //

في الطريق من موتسا إلى مبسيرت تسيون، في المكان حيث تمرّ الطريق تحت شارع رقم ا.

הגעה ברכב //

מגיעים מכביש מס' 1 ויורדים במחלף הראל. נוסעים צפונה ברחוב הראל ועוברים את קניון הראל. פונים בכיכר הראשונה (כיכר חלילים) ימינה, ובכיכר הבאה שוב ימינה לרחוב אורן. נוסעים כקילומטר ברחוב אורן עד לכיכר הראשונה, כיכר עין מבשר, וחונים ליד הכיכר.

الوصول بسيارة خصوصية //

نصل من شارع ا وننزل في مفرق هرئيل. نسافر شمالا في شارع هرئيل ونتجاوز المجمع التجاري هرئيل. نتجه في الدوّار الأول (كيكار حليليم) يمينا وفي الساحة التي تليها يمينا مرة أخرى إلى شارع أورن. نسافر كيلومتر في شارع أورن حتى الدوار الأول، دوار عين مبسير ونتوقف قرب الدوّار.

הגעה בתחבורה ציבורית //

מגיעים באחד מקווי אגד למבשרת ציון ויורדים בתחנה הסמוכה לכיכר עין מבשר.

الوصول بالمواصلات العامة //

بواسطة أحد خطوط إيجد إلى مبسيرت تسيون وننزل في المحطة القريبة من دوار عين مبسير.

אורך המסלול // כ-3 קילומטרים	**طول المسار //** ثلاثة كم
משך המסלול // כשלוש שעות	**مدة المسار //** نحو ثلاث ساعات
דרגת קושי // בינוני	**درجة الصعوبة //** متوسطة
מקום למלא בו מים // בנביעה בעין מבשר, או בבית הכנסת של מוצא	**مكان للتزود بالماء //** في نبع في عين مبسير أو في كنيس موتسا.
עונה מומלצת // בכל השנה, מלבד ימי גשם או שרב	**فصل مفضل //** طيلة السنة عدا الأيام الماطرة أو الخماسينية

נקודת ההתחלה של הסיור סמוכה לקניון הראל, היושב בלב מה שהיה השטח החקלאי של הכפר קלוניא. הקניון, הכביש והמחלף הסמוך קרויים כולם על שם חטיבת הראל של הפלמ"ח, שכבשה את קלוניא ופוצצה חלק מבתיו. כמה מטרים מערבה לכיכר עין מבשר (לכיוון מרכז מבשרת **1** ציון) יורד שביל קטן לאורך כמה מטרים אל בריכת מעיין. תושבי קלוניא מכירים את המעיין הזה כעין פרחן, **2** על שם המשפחה שהיתה בעלת האדמות באיזור והשקתה את הטרסות שמתחת למעיין

نقطة بداية الرحلة موجودة بجوار مجمع تجاري هرئيل، الموجود وسط المنطقة الزراعية لقرية قالونيا. المجمع والشارع والمفرق المجاور كلها مسماة على أسم لواء هرئيل التابع لمنظمة «بلماح» التي احتلت قولونيا وفجرت قسما من بيوتها. على بعد عدة أمتار غرب ساحة عين مبسير (باتجاه مركز **1** مبسيرت تسيون) ينزل ممر صغير بطول عدة أمتار باتجاه بركة العين. يعرف سكن قالونيا العين باسم عين فرحان على أسم العائلة التي امتلكت الأراضي **2** في المنطقة وروت الأراضي المدرجة تحت العين

على بعد ٢٠٠ أو ٣٠٠ متر من ساحة عين مبسير نصل آخر موقع حيث كانت آخر بيوت قولونيا. لقد تم هدم القرية بشكل منهجي إلى حدّ أنه ليس من الممكن تحديد النقطة الدقيقة.

במימיו. מהמעיין יורד שביל עם מדרגות לאורך כמה מטרים נוספים, לסוכת צל הבנויה בפתח מערת קבורה עתיקה. תושבי קלוניא, המייחסים את הקמת היישוב שלהם לתקופה הרומית, נוהגים לומר שמדובר בקבורה רומית; במבשרת אומרים שהקברים נחצבו בימי בית ראשון. קיר האבנים שחוסם חלק מן הכניסה למערה ויוצר דלת, נבנה בימיה של משפחת פרחן. דלת הברזל והמנעול הותקנו כאן לפני מספר שנים, יחד עם סוכת הצל, כשהוקם כאן 'בית מדרש אקולוגי' על שם סא"ל עמנואל מורנו שנהרג במלחמת לבנון השנייה. כיום נראה שהמקום בשימוש לעתים נדירות. דלת המערה נעולה בדרך כלל, וניתן רק להציץ פנימה ולראות את הסיתות היפה של העמוד והספסלים החצובים באבן. **3**

بمائها. ينزل من العين ممر مع درجات لأمتار أخرى إلى عريشة ظلّ في باب كهف قديم للقبور. يقول سكان قولونيا أنها اقيمت في العهد الروماني، فهم يدعون أ،ها بشأن طريقة رومانية للدفن بينما يدعي السكان في مبسيرت أنها مقبرة من عهد الهيكل الأول.

جدار الحجر الذي يسدّ جزءا من مدخل المغارة ويشكل ما يشبه الباب بُني زمن عائلة فرحان. أما باب الحديد والقفل فقد رُكبا هنا من سنين مع عريشة الظل عندما أقيم في المكان «مدرسة دينية بيئية» على اسم الجنرال عمنوئيل مورانو الذي سقط في حرب لبنان الثانية. ويبدو أن المكان اليوم يُستعمل مرات قليلة. باب المغارة مغلق في العادة ويُمكننا فقط أن نسترق النظر إلى الداخل وأن نرى النحت الفني للعامود والمقاعد المنحوتة في الصخر. **3**

בערך 200 או 300 מטר אחרי כיכר עין מבשר, אנחנו מגיעים למקום שבו עמדו הבתים הקיצוניים של הכפר קלוניא. הכפר נהרס בצורה שיטתית כל כך, שקשה לאתר את הנקודה המדויקת.

נחזור לכביש ונמשיך במורד הדרך, המכונה כיום רחוב שמעון. בעלי הרכב יוכלו לנהוג את הקטע הזה, והולכי הרגל ילכו בו. בערך 200 או 300 מטר אחרי כיכר עין מבשר, אנחנו מגיעים למקום שבו עמדו הבתים הקיצוניים של הכפר קלוניא. הכפר נהרס בצורה שיטתית כל כך, שקשה לאתר את הנקודה המדויקת. קצת לפני הכיכר הבאה ניתן לזהות מימין לכביש, בטרסה שמתחתיו, פיסות של מבנה בטון ישן, אולי שרידי בית הספר שעמד 4 כנראה במקום שעובר בו הכביש. בית הספר, שנבנה בשנות העשרים, היה המבנה הגבוה בכפר וקרוב לנקודת הקיצון הצפון מערבית שלו. למדו בו ילדים מכיתה א' עד ד'. חלק מהילדים פנו אחר כך לעבודה בחקלאות, אך רבים המשיכו ללמוד בבתי ספר אחרים בירושלים. בתמונות ישנות של תלמידי בית הספר ניתן לזהות בת אחת בין הבנים, בתו של המורה אסמעיל, שהיתה התלמידה היחידה. ב–48' שימש בית הספר עמדה ללוחמים פלסטינים מקומיים שתקפו ממנו שיירות של היישוב היהודי שנסעו על הכביש הראשי.

نعود إلى الشارع ونواصل في منحدر الطريق المسمى اليوم شارع شمعون. يستطيع أصحاب السيارات أن يسيروا وكذلك المشاة على الأقدام. بعد ٢٠٠ أو ٣٠٠ متر من ساحة عين مبسير نصل آخر موقع حيث كانت آخر بيوت قولونيا. لقد تم هدم القرية بشكل منهجي إلى حدّ أنه ليس من الممكن تحديد النقطة الدقيقة. قبل الدوّار التالي بقليل يُمكننا أن نتبيّن على يمين الشارع في المدرجة تحته قطعا 4 من مبنى باطون قديم ربما كان من بقايا مبنى المدرسة التي كانت في الموقع الذي يمرّ فيه الشارع. المدرسة التي أقيمت في العشرينيات كانت المبنى الأعلى في القرية وقريبة من النقطة الأبعد من القرية في الجهة الشمالية الغربية. تعلم فيها أولاد من الصف الأول حتى الرابع. قسم من الأولاد تحولوا بعد ذلك للعمل في الزراعة إلا أن الكثيرين أيضا واصلوا الدراسة في مدارس أخرى في القدس. في صور قديمة للمدرسة يُمكننا أن نتبين صورة بنت واحدة بين البنين وهي ابنة المدرس إسماعيل. في العام ١٩٤٨ كانت المدرسة موقعا للمقاتلين الفلسطينيين الذين هاجموا منها قوافل إلى البلدات اليهودية التي مرت على الشارع الرئيسي.

// רחוב שמעון במבשרת ציון. סלול בחלקו על תוואי הרחוב העליון של קלוניא
شارع شمعون في مبسيرت تسيون. تم شقع على مسار الشارع العلوي لقالونيا

הכפר עמד בנקודה זאת לפחות מאז המאה ה–16, ורק באמצע המאה ה–19, פחות או יותר במקביל ליציאה מחומות ירושלים, החלו לבנות בתים גם מחוץ לגרעין הכפר, בעיקר בעמק שמתחתיו ובאיזור הקרוב לכביש הראשי.

מכאן והלאה רחוב שמעון ממשיך דרך מה שהיה חלקו העליון של גרעין הכפר קלוניא, פחות או יותר במקום שבו היה הרחוב העליון של קלוניא. קשה מאוד לזהות סימנים לכך. נמשיך עם הכביש, נעבור עוד כיכר (צומת שבו חוצה רחוב שמעון את רחוב שושנה) ומייד אחריה נפנה ימינה לרחוב שקמה, דרך ללא מוצא. בעלי הרכבים ישאירו את המכוניות בסוף דרך הרכב, ויעשו את הדרך מכאן והלאה ברגל. כעשרים מטר מנקודת החניה נגיע לקבוצה של שיחי צבר. משמאל נראה מערום 5
ותפזורת של אבנים מסותתות, שרידי מסגד הכפר שעמד כאן. מכאן והלאה קשה לדבר על שבילים ברורים, אבל ניתן להמשיך לאורך הטרסה. אנחנו נמצאים בתוך גרעין הכפר, ממש בלבו. דרושה עין חדה לזהות את הסימנים לכך: בין השיחים ניתן לזהות עדיין אבנים מסותתות, שרידי הבתים, אף כי רובן הגדול כבר נלקח ושימש לבנייה ולעיטור גינות במבשרת ובסביבה. לעתים נתקלים בשרידיו של מבנה בטון. ב–11 באפריל 1948, לאחר קרבות קשים שהתנהלו באיזור, בעיקר בכפר קסטל הסמוך, נכנסו כוחות פלמ"ח לקלוניא ופוצצו חלק

هنا يواصل شارع شمعون من خلال ما كان القسم العلوي لنواة القرية، في المكان الذي مرّ فيه الشارع العلوي من قالونيا. نواصل السير مع الطريق، نتجاوز دوارا آخر (مفرق يقطع فيه شارع شمعون شارع شوشانة) بعده تماما نتجه يمينا في شارع شكما وهي طريق بدون مخرج. يترك أصحاب السيارات سياراتهم في آخر الشارع ويواصلوا بقية الشارع مشيا على الأقدام. على بعد عشرين مترا من مكان
5 توقفنا نصل إلى تجمع لشجرات الصبار. نشاهد على يسارنا مغائر وأحجار منحوتة متناثرة في المكان وبقايا مسجد كان هنا. من هنا فصاعدا من الصعب التحدث عن ممرات واضحة لكن من الممكن السير على طول المدرج الحجري. إننا موجودون وسط نواة القرية تماما. هناك حاجة لنظر حاد لتبيان الإشارات الدالة: يُمكننا أن نرى بين الشجيرات أحجارا منحوتة، بقايا بيوت، وإن كان معظمها قد نُقل من هناك واستُعمل لتزيين الحدائق في مبسيرت تسيون. أحيانا نصطدم بآثار من الباطون. في ١١ نيسان ١٩٤٨، بعد معارك حامية في المنطقة خاصة في القسطل القريب، دخلت قوات «بلماح» إلى قالونيا وفجروا قسما من بيوتها وقد فرّ كل السكان. بقية بيوت

מערת קבורה עתיקה, פעם של משפחת פרחן, היום בית מדרש // مغارة دفن قديمة، كانت لعائلة فرحان، حاليا كلية

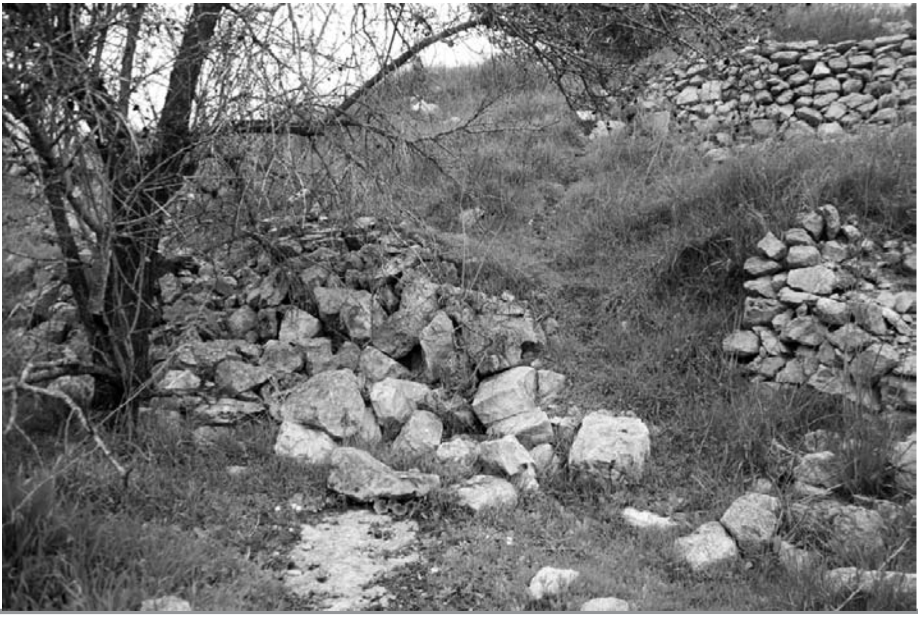

وكانت القرية في هذا الموقع من القرن السادس عشر على الأقل. وفقط في أواسط القرن ألـ ١٩ تقريبا في موازاة الخروج خارج أسوار القدس بدأوا ببناء بيوت خارج نواة القرية بالأخص في الوادي تحت النواة وفي المنطقة القريبة من الشارع الرئيسي.

מבתיו. התושבים כולם נמלטו. שאר בתי הכפר, הרוסים בחלקם, נותרו עוד כמה שנים כעדות דוממת, עד שפוצצו ב–1956 עלי ידי חיל ההנדסה, ולאחר כמה ימים הגיעו בולדוזרים לשטח את מה שניתן.

כמו רוב הכפרים בהרי ירושלים, קלוניא נבנתה בגוש צפוף ומתגונן, כמעט כוורת, על מדרון תלול מעל המעיינות שבעמק. הכפר עמד בנקודה זאת לפחות מאז המאה ה–16, ורק באמצע המאה ה–19, פחות או יותר במקביל ליציאה מחומות ירושלים, החלו לבנות בתים גם מחוץ לגרעין הכפר, בעיקר בעמק שמתחתיו ובאיזור הקרוב לכביש הראשי. שטחיו החקלאיים של הכפר נמשכו מכאן עד לוואדי שמתחתינו ולדרך הראשית ליפו (כביש מספר 1 של היום) והרחק מערבה. הם כוללים את שטחה של מבשרת של היום, ומגיעים עד לכפר הקטן בית נקובא (היום מושב בית נקופה) שאנשיו היו קשורים בקשר משפחתי לתושבי קלוניא, עד שבחלק מהעדויות מדברים עליהם כעל שני חלקים של אותו הכפר.

القرية المهدمة جزئيا ظلت هناك لعدة سنوات أخرى كشهادة صامتة إلى أن تم تفجيرها بأيدي سلاح الهندسة لتصل بعد أيام بولودزرات عملت على تسوية ما تبقى بالأرض.

مثل سائر القرى في جبال القدس أقيمت قولونيا من كتلة مزدحمة من البيوت لغرض الاحتماء، كخلية تقريبا، على منحدر شديد فوق العيون في الوادي. وكانت القرية في هذا الموقع من القرن السادس عشر على الأقل. وفقط في أواسط القرن ألـ ١٩ تقريبا في موازاة الخروج خارج أسوار القدس بدأوا ببناء بيوت خارج نواة اقرية بالأخص في الوادي تحت النواة وفي المنطقة القريبة من الشارع الرئيسي. وقد امتدت الأراضي الزراعية للقرية من هنا حتى الوادي تحتنا وحتى الشارع الرئيسي إلى يافا (شارع رقم ١ اليوم) بعيدا نحو الغرب. وهي تشمل اليوم مناطق من مبسيرت وتصل حتى القرية الصغيرة عين نقوبة (موشاب عين نكوفا حاليا) الذين ارتبط أهلها بعلاقات قربى مع عائلات من قالونيا حتى أن بعض الشهادات تتحدث عنهما كشطرين من القرية ذاتها.

גרעין הכפר, אבנים מסותתות משרידי בית הרוס // نواة القرية، حجارة منحوتة من بقايا بيت مهدوم

מתחתינו נוכל לראות את דרך העפר הפוגשת
את דרך שורק, המשכו של רחוב שמעון שעברנו
בו קודם, במקום שבו היא מתפתלת פיתול של
כמעט 180 מעלות. דרך העפר הזאת מסמנת פחות
או יותר את התחתית של גרעין הכפר, שנמשך גם
מעלינו עד קצת מעל לרחוב. מיטיבי הלכת יוכלו
לרדת בשביל תלול דרך הריסות הכפר עד למקום
שבו דרך העפר עוזבת את הכביש. אפשר גם לחזור
לכביש וללכת בזהירות בשוליו עד הפיתול. מול
המקום בו יוצאת דרך העפר מן הכביש, עטופים
6 בפיתול הדרך, נמצאים בין השיחים שרידי החוש
(חצר/ שכונה משפחתית) של משפחת סבאח,
מן המשפחות החשובות של הכפר. מחמד סבאח,
שהיה ראש המשפחה בשנים שלפני 48', שיווק את
התוצרת החקלאית של הכפר ביפו, ובביתו התכנסה
לפעמים מועצת הכפר. כמו כן פעל בבית תיאטרון

يُمكن أن نرى تحتنا طريقا ترابية التي تلتقي طريق
شورك تتمة شارع شمعون الذي مررنا فيه من قبل
في الموقع حيث تتعرج حتى ١٨٠ درجة. تشير الطريق
الترابية هذه بشكل أو بآخر أسفل نواة القرية التي
تمتد فوقنا أيضا إلى ما فوق الشارع بقليل. القادرون
على السير يواصلون النزول في الممر المنحدر
من خلال أنقاض القرية إلى المكان الذي تفترق فيه
الطريق الترابية عن الشارع. يُمكنكم أيضا العودة
إلى الشارع والسير بحذر على جانبيه إلى المنعرج.
6 مقابل الموقع حيث تخرج طريق ترابية من الشارع،
مختبئة في منعرجات الطريق سنجد بين الشجيرات
بقايا حوش عائلة صباح من العائلات الأساسية في
القرية. محمد صباح الذي كان وجيه العائلة حتى
ما قبل ١٩٤٨ سوّق المنتوج الزراعي للقرية في يافا
والتقت في بيته أحيانا هيئة مجلس القرية. وعمل
في البيت أيضا مسرح هواة الذي كان أحد المواقع

ويقول يلين أن سليم رفض بيع الأرض للحسيني، الذي أستصدر بحقه أمر اعتقال
بذريعة التهرب من الخدمة إلى أن اضطر سليم للهرب من القرية.

חובבים, שהיה אחד ממוקדי התרבות של הכפר.
בכפר היה גם מגרש כדורגל.

מכאן נמשיך עוד כחמישים מטר במורד הכביש
בהליכה זהירה בשוליים, ונפנה ימינה בשביל נוח
ורחב שלצדו קיר אבנים (לא מסומן). כאן עברה פעם
הדרך הראשית העולה מן המעיינות והבוסתנים
אל הכפר. קרוב למקום שבו אנו עוברים כעת עמד
7 בית המוח'תאר, שכמו יתר הבתים פוצץ ונהרס עד
שקשה להגיד בדיוק היכן עמד. מהשביל הרחב הזה
נפנה שמאלה אחרי כמאה מטר בשביל שקצת קשה
לאתר אותו. אם תראו מימינכם שער ברזל הסוגר
על דרך עפר, חזרו כמה מטרים במעלה השביל ופנו
מזרחה (ימינה לעולים, שמאלה מהירידה) לדרך
הממשיכה לאורך טרסה. אחרי כמאה מטר נעבור
8 בור מגודר, שרידי חפירה ארכיאולוגית שחשפה
כאן שרידי יישוב עתיק המתוארך לתקופת בית
ראשון. כאן מזהים את מקומו של היישוב מוצא,
הנזכר בספר יהושע (יח, כא-כח) כגבול בין שבט
יהודה לבנימין, ובמשנה כמקום ממנו היו מביאים
ענפי ערבה לבית המקדש. החפירה נערכה מאחר

الثقافية في القرية. وكان في القرية أيضا ملعب كرة
قدم ومسرح هواة.

نواصل من هنا حوالي خمسين مترا إضافيا في
منحدر الشارع على جانبيه بحذر ونتجه يمينا في ممر
مريح وواسع بجانبه جدار حجري (لا يحمل إشارة). من
هنا مرت في الماضي الطريق الرئيسية صعودا من
7 العين والبساتين إلى القرية. قريبا من الموقع الذي
نمرّ فيه الآن كان بيت المختار الذي تم تفجيره كسائر
البيوت ومن ثم تم حرثه فبات من الصعب معرفة
مكانه المحدد. نتجه من الممر الواسع يسارا بعد
حوالي مئة متر في ممر من الصعب قليلا إيجاده.
إذا وجدتم على يمينكم بوابة حديدية تنغلق على
شارع ترابية، عودوا عددا من الأمتار في الممر صعودا
واتجهوا شرقا (يمينا للصاعدين ويسارا للنازلين)
إلى شارع تمتد على طول المدرج الحجري. بعد
8 حوالي مئة متر نمر بجانب بئر مسيجة، آثار حفريات
أثرية كشفت عن آثار قديمة يُقدر أنها من فترة
الهيكل الأول. هنا تتعرفون على موقع بلدة موتسا
المذكورة في سفر يهوشع كحدود بين سبط يهودا
وبنيامين وفي المثنى ذكرت على أنها الموقع الذي

ילין מספר שסלים סירב למכור את האדמה לחסיני, וחסיני הביא להוצאת צו מעצר נגדו בגין עריקות בת עשרות שנים, עד שסלים נאלץ לברוח מן הכפר.

ומתוכננים להיבנות כאן עמודי בטון אשר יישאו גשר שעליו יעבור קטע חדש של כביש ירושלים–תל־אביב שנועד "ליישר" את סיבוב מוצא, פנייה חדה בכביש מספר 1 הנחשבת למסוכנת. עוד כמאה מטר אחרי החפירה נגיע לקבוצת בתי אבן הרוסים למחצה, אך עדיין מרשימים. כאן עמד אחד מבתי הקיץ של משפחת חסיני, בית שנודע בפי תושבי קלוניא בשם בית המופתי, על שם בעליו האחרון, המופתי חאג' אמין אלחסיני, ועל שם בונו, המופתי מצטפא טאהר אלחסיני. גם הבית הזה עומד במסלולו של הכביש המתוכנן ומיועד להריסה. 9

קלוניא, שהיתה נתונה במשך רוב המאות האחרונות תחת השפעתם או שליטתם של השיח'ים לבית אבו ע'וש, עברה בהדרגה עם היציאה מן החומות במאה ה-19 לתחום שליטתם של האפנדים העירוניים, ובראשם משפחת חסיני. על היחסים בין חסיני לבין תושבי קלוניא ניתן ללמוד משהו מתיאורו של יהושע ילין, ראשון היהודים שקנה אדמות במוצא בשנת 1860. ילין, מעין אפנדי יהודי, פיתח יחסי ידידות עם שכנו ושמע ממנו כיצד הפעיל

أحضروا منه أغصان الصفصاف للهيكل. تم إجراء الحفريات لأنه من المقرر أن تُبنى هنا أعمدة باطون لتحمل جسرا يمرّ عليه مقطع جديد من شارع القدس تل أبيب لغرض تسوية منعطف موتسا وهو منعطف حاد وخطر في شارع رقم ١. بعد مئة متر على الحفريات نصل إلى مجموعة بيوت من حجر مهدومة جزئيا لكنها لا تزال تثير الإعجاب. هنا كان أحد البيوت الصيفية لعائلة الحسيني البيت الذي سماه أهل قالونيا باسم بيت المفتي على أسم صاحبه الأخير المفتي حاج أمين الحسيني وعلى أسم بانيه مصطفى طاهر الحسيني. وهذا البيت أيضا موجود في مسار الشارع المخطط وهو معدّ للهدم. 9

قالونيا التي كانت خاضعة معظم المدة من مئات السنين الأخيرة لتأثير وجهاء آل أبو غوش، انتقلت بالتدريج مع الخروج من الأسوار في القرن الـ ١٩ إلى مجال سيطرة الأفندية من المدينة وعلى رأسهم عائلة الحسيني. يُمكننا أن نطلع على طبيعة العلاقات بين عائلة الحسيني وبين سكان قالونيا مما كتبه يهوشع يلين أول اليهود الذين اشتروا

שרידי בית המופתי. כאן מתוכנן התוואי החדש של כביש מס' 1. // بقايا بيت المفتي. هنا مقرر أن يمر شارع رقم ١.

את כוחו בממשלה ובבתי המשפט כדי לרכוש את אדמות הכפר. באותם ימים היו ראש העיר ירושלים, הקאדי, ורבים מהשופטים והפקידים הבכירים בירושלים בני משפחת חסיני. שכנו של ילין מכונה על ידו בספרו "זכרונות לבן ירושלים" רק בתואר 'ניקב אל אשרף', ראש הנכבדים, ונראה שמדובר במופתי מצטפא טאהר אלחסיני.

הבית שאנו נמצאים בו נבנה על אדמה שהיתה שייכת קודם לפלח בשם כליל סלים. ילין מספר שסלים סירב למכור את האדמה לחסיני, וחסיני הביא להוצאת צו מעצר נגדו בגין עריקות בת עשרות שנים, עד שסלים נאלץ לברוח מן הכפר. חיילים טורקים ישבו בביתו והציקו למשפחתו, והמשפחה הגיעה מיוזמתה לחסיני והעבירה את הקרקע לחזקתו, כדי שיביא לביטול צו המעצר.

أراضٍ في موتسا العام ١٨٦٠. يلين الذي كان أفنديا يهوديا طوّر علاقات صداقة مع جاره واستمع منه كيف أنه استغل قوته في الحكومة والمحاكم لشراء أراضي القرية. في تلك الأيام كان رئيس بلدية القدس والقاضي وكثيرون من القضاة الكبار في القدس من عائلة الحسيني. سمى يلين جاره في كتابه بعنوان « ذكريات لابن القدس» النقيب الأشرف رئيس الوجهاء والمقصود هو المفتي مصطفى طاهر الحسيني.

البيت الذي نقف فيه الآن أقيم على أرض كانت من قبل لفلاح باسم خليل سليم. ويقول يلين أن سليم رفض بيع الأرض للحسيني، الذي أستصدر بحقه أمر اعتقال بذريعة التهرب من الخدمة إلى أن اضطر سليم للهرب من القرية. جاء جنود أتراك إلى بيته وضايقوا أهله إلى أن جاءت العائلة نفسها إلى الحسيني ونقلت ملكية الأرض إليه حتى يعمل

من هنا يُمكن أن نطل على بيت يهوشع يلين (الذي خضع مؤخرا للترميم وأعمال الحفظ بأيدي مجلس الحفاظ على المعالم)، وإلى بيت المفتي المتفكك وراءه وإلى المنحدر فوقهما حيث كانت في الماضي بيوت القرية.

אחר כך, בשנת 1890, סייע חסיני לילין ברכישת אדמות בקלוניא להתיישבות יהודית, שהפכה במשך למושבה מוצא. לאחר שילין פנה לחסיני, הגיעו אל מוח'תאר קלוניא פקידי הטאבו ודרשו שימסור רשימה של אדמות עזובות כדי שהממשלה תחרים אותן. המוח'תאר הציע למכור את האדמות לחסיני, בהנחה שממנו תימנע הממשלה מלהחרים. כך קנה חסיני את האדמות בזול, שמר לעצמו שליש מהן, ושני שליש מכר ביוקר לילין. המושבה מוצא נבנתה על האדמות האלה, תפזורת של בתים וחלקות חקלאיות בשולי הכפר קלוניא.

נחזור לשביל שירדנו בו ונמשיך למטה (שמאלה) לכיוון כביש מספר 1. לפני שנגיע לכביש נראה מעלינו בין העצים מימין בית קטן משרידי קלוניא, שבעליו עבד בירושלים כפקיד בשלטון הבריטי. סמוך לכאן עמד פעם גם בית הקיט של משפחת נוסייבה הירושלמית. משמאלנו נראה שער מתכת ירוק ונפנה שמאלה כשגדר מימינינו. אחרי כמה מטרים נגיע למדרגות אבן היורדות לבריכת מעיין יבש. אל המעיין הזה, שהיה פעם שופע, נהגו בנות

على إلغاء أمر الاعتقال. بعد ذلك في العام ١٨٩٠ ساعد الحسيني يلين في اقتناء أراض في قالونيا والاستيطان اليهودي الذي تحول مع الوقت إلى موتسا. بعد أن توجّه يلين إلى الحسيني حضر إلى قالونيا موظفو الطابو حتى يدلهم على سجلات بالأراضي المتروكة لغرض مصادرتها بأيدي الحكومة. اقترح المختار بيع الأراضي للحسيني مفترضا أنه بذلك ستمتنع الحكومة بذلك من مصادرتها. أقيمت الموشاباة موتسا على هذه الأراضي مجموعة متناثرة من البيوت والقسائم الزراعية على أطراف قرية قالونيا.

نعود في الممر الذي نزلنا فيه ونواصل النزول (يسارا) لجهة شارع ١. قبل أن نصل الشارع سنرى فوقنا على اليمين بين الأشجار بيتا صغيرا من بقايا قالونيا كان صاحبه عمل في القدس موظفا في سلطة الانتداب البريطاني. بجوار هذا الموقع كان في السابق البيت الصيفي لعائلة نسيبة المقدسية. على يسارنا بوابة حديدية خضراء نتجه يسارا بينما على يميننا جدار. نصل بعد عدة أمتار إلى درجات حجر تنزل إلى عين ماء جافة. إلى هذه العين التي كانت في الماضي غزيرة اعتادت صبايا قالونيا الحضور لملء أوعيتهن

מכאן יש תצפית יפה לבית ילין (שעבר לאחרונה שיקום ושימור על ידי המועצה לשימור אתרים), לבית המופתי המתפורר שמאחוריו, ולמדרון שמעליהם, זה שעליו ניצבו פעם בתי הכפר.

קלוניא לרדת כדי לשאוב מים לצורכי הבית. בריכת המעיין הפכה בימינו למקווה שמשמש בעיקר את חסידי גור, שהאדמו"ר שלהם נהג לטבול כאן בשנות החמישים. מסביב למעיין, על מה שהיו פעם חלקות ירק, צמחה חורשה של עצי איילנתוס חובבי עזובה. 10

נלך בדרך עפר לכיוון הכביש הראשי ונרד שמאלה בשוליים הרחבים מאוד של הכביש. משמאלנו נגיע לבניין שעליו שלט לא מדויק "בית הכנסת העתיק של מוצא". יהושע ילין, שקנה את החלקה הזאת ב–1860 גילה מתחתיה מרתף מרשים מן התקופה הביזנטית (כנראה), ניקה אותו והוסיף קומה מעליו. בשנותיו הראשונות שימש הבניין ח'אן לנוסעים בדרך לירושלים. בקומה העליונה היה חדר שינה ובית קפה, ובמרתף העתיק ישנו הבהמות ואוחסנו מטענים. ב–1890 בנה ילין לעצמו בית ורפת בחלקה שמאחורי הח'אן. בתחילת המאה העשרים הוסב הח'אן ל"בית פועלים" לתושבי מוצא, והקומה העליונה שימשה גם בית כנסת, בית ספר, ומקום מגוריו של המורה. 11

بالماء للاستخدام البيتي. بركة العين تحولت هذه الأيام إلى مغطس يستعمله أتباع الراب غور الذين اعتاد حاخامهم الاغتسال هنا فيما مضى من الخمسينيات. حول العين وعلى ما كا كان في السابق حواكير خضراء نما حرش من أشجار تحب الأماكن المهجورة. 10

نسير في طريق ترابية باتجاه الشارع الرئيسي وننزل يسارا في الهوامش الواسعة جدا للشارع. نصل إلى يسارنا إلى مبنى عليه لافتة غير دقيقة كتب عليها « كنيس موتسا القديم». وكان يهوشع يلين الذي اشترى قطعة الأرض هذه في العام ١٨٦٠ اكتشف تحتها قبوا مدهشا من الحقبة البيزنطية (ما يظهر) نظفه وأضاف فوقه طبقة. في البداية استُعمل البناء كخان للمسافرين على طريق القدس. في الطابق الأعلى كانت غرفة نوم ومقهى وفي القبو القديم وضعت البهائم وحمولتها. في العام ١٨٩٠ بنى يلين لنفسه بيتا وحظيرة في الأرض خلف الخان. وفي بداية القرن العشرين تم تحويل الخان إلى بيت عمال لسكان موتسا كما أن الطبقة العليا استعملت ككنيس ومدرسة وسكن للمدرس. 11

תצפית מגג בית הכנסת של מוצא: בית ילין המשופץ, ומאחוריו שרידי בית המופתי והגבעה עליה עמד מרכז הכפר //
إطلالة من سطح كنيس موتسا. بيت يلين المرمم وخلفه بقايا بيت المفتي والتلة التي كانت عليها مركز القرية

אל המעיין הזה, שהיה פעם שופע, נהגו בנות קלוניא לרדת כדי לשאוב מים לצורכי הבית.

כיום, גם אם בית הכנסת עצמו סגור, ניתן לעלות במדרגות החיצוניות לקומה השנייה וללכת מסביב לבניין אל המרפסת שמאחוריו. מכאן יש תצפית יפה לבית ילין (שעבר לאחרונה שיקום ושימור על ידי המועצה לשימור אתרים), לבית המופתי המתפורר שמאחוריו, ולמדרון שמעליהם, זה שעליו ניצבו פעם בתי הכפר.

نصא מבית הכנסת ונמשיך בדרך היורדת בצמוד לכביש הראשי. משמאלנו נראה קיר בנוי אבנים מסותתות עתיקות ומרשימות, חלק ממצודה עתיקה, אולי צלבנית. אחרי המצודה נראה מצד שמאל דרך המובילה לבית, היום של משפחת קופר. זה היה ביתה של משפחת ניקולא הפלסטינית הנוצרית-יוונית. ניקולא הפעיל בית קפה שמכר גם שתייה חריפה, ושימש את הנוסעים בדרך וגם את אנשי קלוניא ומוצא. בשטח הבית נובע מעיין נוסף, שסגור כיום לציבור.

מאורעות 1929 התחילו במוצא/קלוניא בסמוך לבית הזה. ביום שישי, לאחר הדרשות במסגדים

اليوم، الكنيس نفسه مغلق، يُمكن الصعود إلى الطبقة الثانية على الدرجات الخارجية والسير حول المبنى إلى شرفة في الخلف. من هنا يُمكن أن نطل على بيت يهوشع يلين (الذي خضع مؤخرا للترميم وأعمال الحفظ بأيدي مجلس الحفاظ على المعالم)، وإلى بيت المفتي المتفكك وراءه وإلى المنحدر فوقهما حيث كانت في الماضي بيوت القرية.

نخرج من الكنيس ونواصل في الطريق المنحدرة في موازاة الشارع الرئيسي. على يسانا جدار من الحجارة المنحوتة القديمة والجميلة، جزء من حصن قديم ربما من الحقبة الصليبية. بعد الحصن نرى من جهة اليسار طريقا تؤدي إلى بيت، تابع اليوم لعائلة كوفر. كان هذا بيت عائلة نقولا الفلسطينية المسيحية - اليونانية. نقولا أدار مقهى وباع فيه أيضا مشروبات روحية وكان في خدمة المسافرين على الطريق وسكان قالونيا، أيضا. في محيط البيت عين ماء إضافية لكنها مغلقة أمام الجمهور اليوم.

أحداث العام ١٩٢٩ بدأت في موتسا/ قالونيا بجوار هذا البيت. يوم الجمعية بعد الخطبة في المساجد

תצפית מבית הכנסת: אחד מבתי קלוניא שלא נהרסו, מעבר לכביש הראשי //
إطلالة من الكنيس، أحد بيوت قالونيا التي لم تُهدم عبر الشارع الرئيسي

إلى هذه العين التي كانت في الماضي غزيرة اعتادت صبايا قالونيا الحضور لملء أوعيتهن بالماء للاستخدام البيتي.

בעקבות הסכסוך על השליטה בכותל, גירזן מישהו מאות גפנים בכרם של משפחת טוטנהיים השכנה. בלילה נמצאה סמוך לבית הקפה גופתו של הרועה נעמן זיר מקלוניא, ותושבי קלוניא האשימו את השכן היהודי שמואל ברוזה. על מה שקרה בהמשך נספר עוד מעט. ניקולא עצמו, אגב, המשיך להפעיל את בית הקפה שלו עד 48', ותוך כדי הקרבות נמצא על ידי אנשי הפלמ"ח מת במיטתו.

נמשיך לרדת לאורך הכביש ונחצה גשר מתכת העובר מעל ערוץ הנחל. הרבה שמות יש לנחל הזה, הערוץ הצפוני של נחל שורק; בחלק מהמפות המנדטוריות הוא מכונה לכל אורכו ואדי בית חנינה, במפות אחרות הוא משנה את שמו בכל כמה קילומטרים, ובקטע הזה נקרא ואדי קלוניא. מייד אחרי הגשר נראה סימון שבילים כחול המוביל שמאלה, למטה מן הדרך. נפנה שמאלה, ומכאן והלאה נלך על פי סימון השבילים הכחול. השביל מוביל אל הוואדי וחוצה אותו. מעט אחרי החציה נראה מצד שמאל עוד בריכת מעיין, ולידה נקבה המובילה לעבר הנביעה. תושבי קלוניא מונים

وفي أعقاب الخلاف حول السيطرة في منطقة حائط المبكى قطع أحدهم بالفأس مئات شجيرات العنب التابعة لعائلة طوطنهايم المجاورة. وفي الليل عثر على جثة الراعي نعمان زير من قالونيا قرب المقهى، وقد اتهم السكان جارهم اليهودي شموئيل بروزا. سنتحدث لاحقا عما جرى. نقولا نفسه واصل تشغيل المقهى حتى العام ٤٨ ووجد في معمعان القتال ميتا في سريره.

نواصل النزول على طول الشارع ونمرّ على جسر معدني يمرّ من فوق مجرى الوادي. لهذا الوادي الكثير من الأسماء، المجرى الشمالي يسمى وادي شورك، في قسم من الخرائط الانتدابية يسمى على طول مجراه وادي بيت حنينا، ويغير اسمه في خراط أخرى كل بضع كيلومترات، ويسمى في هذا المقطع وادي قالونيا. فورا بعد الجسر يظهر تأشير مسارات بالأزرق يسير بنا يسارا أسفل الشارع. نتجه يسارا ونسير من هنا ولاحقا وفق الإشارة الزرقاء. يؤدي الممر إلى الوادي ويقطعه. بعد أمتار من قطع الوادي نرى إلى يسارنا بركة أخرى لعين ماء، وإلى جانبها نفق يؤدي إلى المنبع. يحصي سكان قالونيا ١٢ عين ماء بالمجمل

בריכת המעיין. בסמוך למעיין היתה תחנת האוטובוס המשותפת לקלוניא ומוצא. //
بركة العين. بجوار العين كانت محطة باص مشتركة لقالونيا وموتسا.

בסך הכול 12 מעיינות שהיו בתחום הכפר. גם השם התנ"כי מצה מעיד אולי על שפע המים, על היות הכפר במקום מוצא המים.

נמשיך לאורך השביל המסומן בכחול, שמצטרף לדרך עפר הנמשכת קרוב לתוואי הנחל. משמאלנו, טרסות ושרידי הבוסתנים של קלוניא; לפנינו, המדרון התלול שעליו ניצב פעם גרעין הכפר; מימין, מעבר לכביש הראשי, גבעה מיוערת. בחלקה התחתון של הגבעה נבחין בבתי מוצא ורמת מוצא, מעליהם עצי יער ירושלים, ואחריהם הבתים התחתונים של שכונת הר נוף. מכאן, מתוך הוואדי, לא ניתן לראות את ראש הגבעה, המקום שפעם ניצב בו הכפר השכן דיר יאסין.

كانت في محيط الثرية. حتى الأسم التوراتي «موتسا» يدل ربما على كون البلدة في منبع ماء.

واصل على طول الممر المؤشر عليه بالأزرق الذي يتحد بطريق ترابية تمتد قريبا لمجرى الوادي. على يسارنا مدرجات وبقايا بساتين قالونيا؛ وأمامنا منحدر شديد قامت عليه في الماضي نواة القرية؛ إلى اليمين عبر الشارع الرئيسي، تلة تم تحريشها. في القسم السفلي للتلة سنرى بيوت موتسا ورمات موتسا ومن فوقها أشجار غابة القدس وخلفها البيوت السفلية لحي هار نوف. من هنا، من داخل الوادي، لا يُمكن رؤية قمة التلة التي كانت تقوم عليها قرية دير ياسين.

איש מתושבי מוצא הוותיקים וגם לא מוותיקי קלוניא לא הצליח להסביר מנין פרצה פתאום האלימות הזאת. קלוניא לא היתה כפר גדול, ומוצא היתה מושבה זעירה, כולם הכירו את כולם.

12 אחרי כמאתיים מטרים נראה מימיננו בית בודד, היחיד בצד הקרוב של הכביש הראשי. זה היה ביתה של משפחת מקלף, וכאן התרחש החלק האחרון והנורא ביותר של הסיפור שהתחלנו בו קודם. כאמור, בבוקר שבת נמצאה גופתו של נעמן זיר על יד בית הקפה של ניקולא. מאוחר יותר באותו בוקר ירדו עשרות גברים מכיוון קלוניא למוצא. חלונות נשברו, מבנים הועלו באש, ובבית משפחת מקלף, אחד הבתים הסמוכים ביותר לבתי קלוניא, נרצחו שבעה אנשים – ההורים, שלושה מהילדים ושני אורחים. שלושה ילדים צעירים הצליחו לברוח, ביניהם מרדכי מקלף, לימים הרמטכ"ל. במשפט שהתנהל לאחר מכן לא הצליחו השורדים לזהות בבירור את התוקפים, ואיש לא הורשע. בני קלוניא אומרים שהתוקפים לא היו בני הכפר, ושאינם יודעים מי היו. לאחר המשפט נערך טקס סולחה בין תושבי מוצא לתושבי קלוניא.

بعد مئتين متر سنرى إلى يميننا بيتا معزولا الوحيد في الجانب القريب من الشارع الرئيسي. كان هذا بيت عائلة مكليف وهنا وقع القسم الأخير والأكثر فظاعة من القصة التي أرشنا إليها من قبل. كما ذكرنا في صباح السبت وُجدت جثة نعمان الزير بجوار مقهى نقولا. في وقت لاحق نزل العشرات من الرجال من جهة قالونيا إلى موتسا. كُسّرت الشبابيك وتم إضرام النار في المباني وفي بيت مكليف الأقرب إلى بيوت قالونيا قُتل سبع أشخاص ـ الوالدان وثلاثة من الأولاد وضيفان. ثلاثة من الأولاد الصغار استطاعوا الهرب، بينهم مردخاي مكليف، الذي صار لاحقا قائد الأركان. لا أحد أُدين بالجريمة وادعى أهالي قالونيا أن الفاعلين ليسوا من أبناء قريتهم وأنهم لم يعرفوا هويتهم. بعد المحاكمة تم عقد راية الصلح بين سكان موتسا وقالونيا. وكان الشاعر يوناتان رطوش نشر بعد الصلحة قصيدة في الصحيفة اليمينية «هيوم». 12

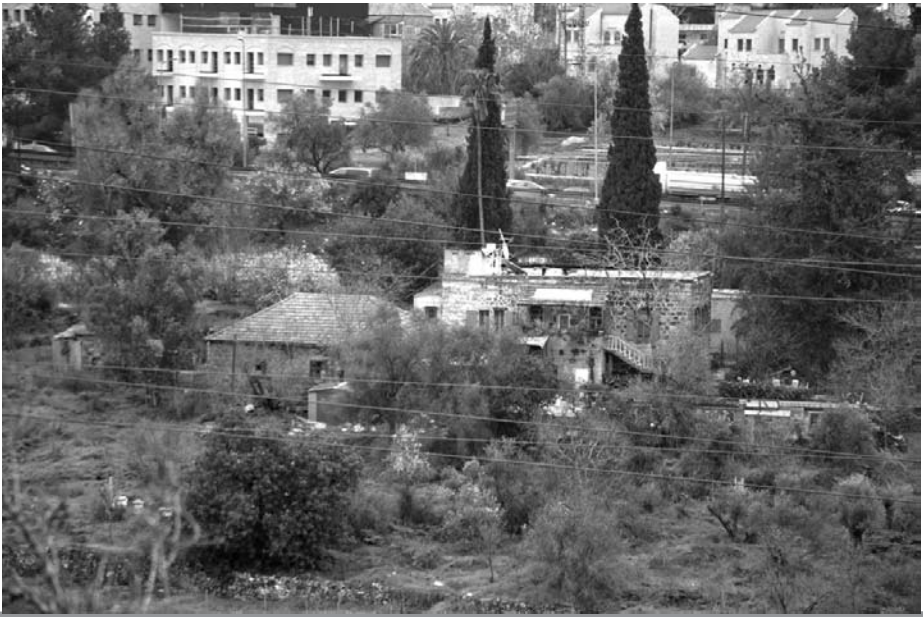

ما من شخص من سكان موتسا القدامى ولا من سكان قالونيا لم يُفلح في تفسير مصدر هذا العنف الذي تفجّر فجأة. قالونيا لم تكن قرية كبيرة وموتسا كانت موشاباة صغيرة والكل عرف الكل.

המשורר יונתן רטוש פרסם אחרי הסולחה שיר בעיתון הרוויזיוניסטי "היום". השיר, "על הזבח", מתחיל כך:

ארור האוכל מן הזבח,
ארור פושט יד לשלום.
ארור הניחם על הטבח,
ארור האומר לא תיקום!

איש מתושבי מוצא הוותיקים וגם לא מוותיקי קלוניא לא הצליח להסביר מנין פרצה פתאום האלימות הזאת. קלוניא לא היתה כפר גדול, ומוצא היתה מושבה זעירה, כולם הכירו את כולם. לאחר הסולחה, נדמה היה שהדברים כמעט חזרו לעצמם. מאיר ברוזה, שגדל במוצא בשנות הארבעים, מספר על קשרי עבודה "משפחתיים" ממש בין קלוניא למוצא, כאשר כמה מבני משפחה אחת מקלוניא עבדו במשק אחד במוצא. הוא מספר גם על פאטמה הזקנה שהיתה מלווה אותו לגן, על בעל האוטובוס של קלוניא, עסמאין, שהיה מלווה את הגברת ברוזה בדרכה מהתחנה הביתה.

القصيدة «عن الذبح» تبدأ هكذا:

ملعون هذا الأكل من الذبح،
ملعون الباسط يده للسلام.
ملعون الذي تعزى بعد المذبحة
ملعون الذي يقول لا تنتقم!

ما من شخص من سكان موتسا القدامى ولا من سكان قالونيا لم يُفلح في تفسير مصدر هذا العنف الذي تفجّر فجأة. قالونيا لم تكن قرية كبيرة وموتسا كانت موشاباة صغيرة والكل عرف الكل. بعد الصلحة بدا وكأن الأمور تعود إلى مجراها. مئير بروزا الذي ترعرع في موتسا في الأربعينيات يحكي عن علاقات عمل «عائلية» تماما بين قالونيا وبين موتسا بحيث إن عددا من أبناء عائلة واحدة من قالونيا كانوا يعملون أحيانا لدى عائلة من موتسا. ويروري عن فاطمة العجوز التي كانت ترافقه إلى الروضة وعن صاحب الباص من قالونيا، إسماعين الذي كان يرافق السيدة بروزا في طريقها من المحطة إلى البيت.

ב–1948 התנהלה לחימה קשה על השליטה בכביש הראשי. העמדה החשובה ביותר היתה בקסטל, אך גם קלוניא ומוצא שימשו כעמדות. רבים מתושבי מוצא עזבו לירושלים בעת הלחימה, ורבים מתושבי קלוניא הסתתרו במערות בנחל חלילים הסמוך עד יעבור זעם. ב–6 באפריל אותה שנה כבשו לוחמים פלסטינים שיצאו מקלוניא את אחד המשקים במוצא עילית שמעבר לכביש. תושבי קלוניא ציפו אולי למתקפה יהודית, אבל לא למה שקרה לשכניהם בדיר יאסין. תושבי דיר יאסין לא היו מעורבים כלל בלחימה, ואף הגיעו להסכם אי לוחמה עם אנשי ה"הגנה" בגבעת שאול הסמוכה. הם הופתעו כשב–9 באפריל נכנסו לכפר כוחות אצ"ל, בחסות הפגזה של הפלמ"ח, ולאחר הכיבוש ערכו בו טבח. בסך הכול נהרגו באותו יום כ–120 מתושבי הכפר, גברים נשים וילדים.

في العام ١٩٤٨ دارت معارك حامية حول السيطرة على الشارع الرئيس. الموقع الأهم كان في القسطل إلا أن موتسا وقالونيا شكلتا موقعين هامين أيضا. كثيرون من سكان موتسا تركوها إلى القدس وقت المعارك بينما اختبأ الكثيرون من سكان قالونيا في المغائر المجاورة إلى أن ينتهي القتال. في ٦ نيسان السنة ذاتها استطاع مقاتلون فلسطينون خرجوا من موتسا أحد المزارع في موتسا العليا عبر الشارع. وقد ترقب سكان قالونيا هجوما مضادا لكنهم لم يتوقعوا ما حصل لجيرانهم سكان دير ياسين. سكان دير ياسين لم يكونوا ضالعين في أعمال قتالية بل توصلوا إلى اتفاق مع مقاتلي «هجاناة» في حفعات شاؤول المجاورة. وقد فوجئوا في ٩ نيسان عندما دخلت القرية قوات «إيتسل» تحت غطاء قصف من قوات «بلماح» وأرتكبت فيها مجزرة. في المجمل قُتل في اليوم ذاته نحو ١٢٠ من سكان القرية من

ويقول السكان أنهم بعد وقت قصير من تركهم منازلهم حضر إليهم بعض وجهاء موتسا واقترحوا عليهم أن يعودوا إلى بيوتهم إذا ما ضمنوا ألا يشاركوا في القتال. قسم من السكان قبلوا الاقتراح إلا أن المقاتلين فرضوا عليهم ردّها.

איש לא ציפה להתקפה על דיר יאסין ולטבח שנערך בו; אלה היו מפתיעים כל כך ואכזריים כל כך, אולי כמו רצח משפחת מקלף כעשרים שנה קודם. תושבי קלוניא היו בטוחים שהם הבאים בתור, והחלו לעזוב לכיוון בית סוריק הסמוכה. יוצאי קלוניא מספרים שזמן קצר אחרי שעזבו הגיעו אליהם כמה מראשי המושבה מוצא, והציעו להם לחזור לבתיהם אם יבטיחו לא להשתתף בלחימה. חלק מתושבי הכפר ביקשו לקבל את ההצעה, אבל הלוחמים כפו עליהם לדחות אותה. מה שקרה בדיר יאסין לא עזר ליצור אמון בין הצדדים.

الرجال والنساء والأطفال. ما من أحد توقع هجوما على دير ياسين وارتكاب مجزرة فيه. فقد كان ذلك مفاجئا جدا ومروعا جدا، ربما مثل مقتل عائلة مكليف قبل عشرين عاما من ذلك التاريخ. فهم سكان قالونيا أنهم قد يكونوا المرشحين لمجزرة مماثلة وبدأوا بالرحيل إلى بيت سوريك المجاورة. ويقول السكان أنهم بعد وقت قصير من تركهم منازلهم حضر إليهم بعض وجهاء موتسا واقترحوا عليهم أن يعودوا إلى بيوتهم إذا ما ضمنوا ألا يشاركوا في القتال. قسم من السكان قبلوا الاقتراح إلا أن المقاتلين فرضوا عليهم ردّها. وما حصل في دير ياسين لم يساعدهم على خلق ثقة بين الجانبين.

יוצאי קלוניא מספרים שזמן קצר אחרי שעזבו הגיעו אליהם כמה מראשי המושבה מוצא, והציעו להם לחזור לבתיהם אם יבטיחו לא להשתתף בלחימה. חלק מתושבי הכפר ביקשו לקבל את ההצעה, אבל הלוחמים כפו עליהם לדחות אותה.

תושבי קלוניא שברחו לכיוון בית סוריק הפכו לפליטים, בעיקר במזרח ירושלים וברמאללה. הירדנים, ששלטו באיזור מאחרי המלחמה, הציעו לבנות להם בתים בקצה בית סוריק, סמוך לאדמות קלוניא. כמה בתים כאלה אכן נבנו, במקום המכונה קובת שיח' עבד אלעזיז, אבל איש לא יישב אותם. פליטי קלוניא חששו מהקרבה לגבול, או אולי לא רצו להתפשר על אדמות שאינן אדמותיהם ממש. כיום קיימת אגודה של יוצאי הכפר, שעיקר עניינה לחנך את הדור הצעיר, צאצאי הפליטים, וללמדם את תולדות הכפר ומסורתו.

سكان قالونيا الفارين إلى بيت سوريك تحولوا إلى لاجئين بالأساس في شرق القدس ورام الله. الأردنيون الذين سيطروا على المنطقة بعد الحرب اقترحوا أن يبنوا لهم بيوتا في طرف بيت سوريك بجوار أراضي قالونيا. وفعلا تم بناء العديد من البيوت في الموقع المعروف بقبة الشيخ عبد العزيز إلا أن ما من أحد سكنها. خاف سكان قالونيا من القرب من الحدود أو أنهم لم يرغبوا في قبول السكن في أراض ليست لهم تماما. اليوم هناك جمعية لمهجري القرية أساس نشاطها توعية ذرية اللاجئين بتاريخ القرية وتراثها.

תצפית על בית מקלף, ומאחוריו מוצא תחתית // إطلالة على بيت مكليف ومن ورائه موتسا التحتا

בחורים צעירים, נכדי הפליטים החיים במזרח ירושלים, עדיין מגיעים לכאן לבקר. הם מרגישים קשר למקום, הם אומרים – קשר חזק שמפתיע אפילו אותם. מוהנד סבאח, נכד לפליטי הכפר, תושב א־טור שעל הר הזיתים ועובד סוציאלי במקצועו, אומר שזה לא מפליא. "לא היה שום שיקום לפליטים, כמו שקרה בארצות אחרות, במלחמות אחרות. במזרח ירושלים היום, לפי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 80 אחוזים חיים מתחת לקו העוני, יש צפיפות כמו שאין בשום מקום בישראל, ממשיכים להפקיע אדמות, להרוס בתים. פלא שאנחנו מתגעגעים למקום הזה, רוצים לחזור אליו?" הוא אומר שבסוף תהיה מדינה אחת, שהדמוגרפיה לא תותיר לנו ברירה, ושאפשר לחיות ביחד, כמו שחיו פעם באיזור קלוניא – מוסלמים, נוצרים ויהודים.

דרך העפר פוגשת כאן את הכביש העולה ממוצא למבשרת. בעלי הרכבים יוכלו ללכת במעלה הכביש כרבע שעה בחזרה למכונית, או לנסוע תחנה אחת באוטובוס. הולכי הרגל יעברו במנהרה שתחת הכביש הראשי וימצאו שם תחנת אוטובוסים לירושלים.

شبان وأحفاد اللاجئين الذين يعيشون في شرقي القدس لا يزالون يأتون إلى هنا للزيارة. يشعرون بانتماء إلى المكان، يقولون. رباط قوي يفاجئهم هم، أيضا. مهند صباح، حفيد للاجئي القرية، من سكان الطور على جبل الزيتون وعامل اجتماعي في مهنته يقول أن الأمر غير مفاجئ. «لم يكن هناك أي تأهيل للاجئين، كما حصل في بلاد أخرى، أو حروب أخرى. في القدس الشرقية، وحسب دائرة الإحصاء المركزية فإن ٨٠٪ من السكان يعيشون تحت خط الفقر، هناك اكتظاظ لا مثيل له في إسرائيل، يواصلون مصادرة الأراضي وهدم البيوت. فهل صدفة أننا نحن إلى هذا المكان ونريد العودة إليه؟ كما يقزوا ففي النهاية ستكون دولة واحدة وإن الديموغرافيا لت تترك لنا أي مفرّ وأنه بالإمكان العيش سوية كما عاشوا في الماضي في منطقة قالونيا - مسلمون ومسيحيون ويهود.

طريق ترابية تلتقي هنا الشارع الصاعد من موتسا إلى مبسيرت. يستطيع أصحاب السيارات السير صعودا حوالي ربع ساعة عودةً إلى الموقف أو السفر محطة واحدة في الباص. يسير الماشون في نفق تحت الشارع الرئيسي حيث يجدون هناك محطة باص للقدس.

// מקורות //

עדויות בעל פה, פליטי קלוניא.

ברוזה מאיר וצרי (1994), **מוצא, סיפור ארץ ישראלי**, ירושלים: כנה.

ילין יהושע (תרפ"ד), **זכרונות לבן ירושלים, ירושלים**.

// المصادر //

شهادات شفهية للاجئي قالونيا

بروزا مئير وتساري (١٩٩٤)، موتسا، **قصة أرض إسرائيلية**.

يلين يهوشع، **ذكريات لابن، القدس**.

תושבי קלוניא מכירים את המעיין הזה כעין פרחן // עין פרחאן/עין מבסיר